

նի մը գնահատութիւնը որոնց նպատակն էր ցուցնել, թէ Հայերը դիմացկուն թշնամիներ չեն» (էջ 150)։

Մանրակրկիտ քննութիւն մը՝ կարող պիտի ըլլայ ցուցնել յոյն պատմագիրը իբր իրողութեանց խեղաթիւրող։ Ինչ պատճառ ունէր նա սակայն Տիրգրանայ նկատմամբ արդարութեան դէմ մեղանշելու։

Հիւլէն մտաւորականին համար անհաւոյ էր միշտ գերութեան յիշատակը, բայց մանաւանդ երբ գերողն էր «բարբարոս» մը, որ այնքան գոռող ալ էր ու վճռական, և որ երկոստասան յոյն քաղաքներ հիմնադրատակ ըրած էր։ Տիրգրան Բ. Հիւլէնները կը սիրէր և Շահ — Արաս՝ Հայերը, բայց թէ՛ Յոյնք և թէ՛ Հայք անխրաւեցան անոնց դէմ՝ տիտուր յիշատակ մը միայն պահելով զիրենք բռնի գաղթել տուողներէն։

Թանհունս կարող է երկարել մեր քննութիւնը՝ եթէ ամէն տող վերլուծենք։ Կիւրականցենք։ Noël Dolensի և Khatchի «Հին Հայերու պատմութիւնը» սրբագրելի է նիւթի տեսակէտով, անկատար ձեւի կողմանէ։

Բայց աշխատութիւնը միշտ թանկագին է, և կարող էր գլուխ — գործոց մ'ըլլալ՝ եթէ պ. Khatchը եւրոպական միջավայրի դիւրութիւնները վայելէր։ Հայ Ուսանողական Միութիւնը պիտի ընձեռնէ իրեն այս միջոցը։ Գործին հրատարակչները պիտի փափագին անշուշտ՝ զայն իր լաւագոյն ձեւին մէջ ի լոյս ընծայել։

Հայոց Պատմութիւնը հսկայ քայլ մը կ'առնուի դէպի յառաջ, — ինչ որ չի նշանակեր՝ թէ նպատակին հասած ըլլայ։

Հ. Կ. Տ. ՍԱԼԱՍԿԱՆ

Դէպ ի երկինք բարձրացած աչքերը միշտ գեղեցիկ են, ինչ ալ ըլլան։

Անհատութիւնը մտքի արտ մ'է, ամբարշտութիւնը՝ սրտի։

Տաղանդը մեղու մ'է, սրամտութիւնը՝ թիթեռնիկ մը։

Հարցումները՝ մտքի ընդարձակութիւնը ցոյց կու տան, պատասխաններն՝ անոր նրբութիւնը։

ԺԱՊԵՏ

Յ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Ինչ անոյշ է շարեւ չափուած բառեր, և թափել անոնց վրայ բանաստեղծի մըտքին բոյրը, և լսել մտքերու ծաղկաբանէն՝ երգին ներդաշնակութիւնը։

Եւ ումէն ուսանայ զրիչ շարժող՝ գինովցիք է տաղաչափականին ներշնչումովը, չափուած բառերու քաղցրութեամբ մագնիսացած և երգած։

Յիսուն տարի առաջ Արսեւան շրջանին՝ դիւրին էր սագին ձայնով ուշագրաւ ըլլալ, երգիչին հոգին կը քննէին, ո՛չ երգին հրապոյրը, չորագոյն քերթողներու խառնամբոխին պարագլուխ Յ. Յովհաննիսեան, խստաօլահանջ քննադատութեան դարուն մէջ կը զարնէր իր բամբուր, երգը հինիւնքն սուրված էր։ Նորութիւն մը չունէր, ու մենք նորութիւն կը սպասէինք։ Ուր էր թէ բնաւ երգած չըլլար գարունը և խնկարոյր ծաղիկները, կարկաչահոս վտակը և կանաչագոգնոտ բլուրները, չքնաղ կոյսը և անոր սէրն ու համբոյր։ Այդ տեղ ցոյց տուած է անտանելի միօրինակութիւն։ առ հասարակ կարելի է ըսել որ Պ. Յ. Յովհաննիսեան փափաքի ու մաղթանքի երգիչն է եղած. իր մէջ վերին աստիճանի գնահատելի է քնարին անկեղծ շեշտը. ինքն իր բերնով թող ըսէ, թէ ինչ է իր գաղափարականը։

«Աղբատութիւն ես սիրեցի,
Խեղճի լացը, հառաչանք,
Ես՝ քնարիկ նուրիսիցի
Վիշա երգիւի և տանջանք»։

Ուրեմն հանրութեան ցաւերուն երգիչն է ուլած ըլլալ. փափաքներ է, քան թէ եղած. ինքը խրատող է աւելի, քան թէ լացող ու հառաչող։ Վիշտը, ցաւը, տառապանքը երգելու համար, գթութիւն շարժող կորով չունի. լացեր է, բայց չէ կըրցած լացընել։

Հիացող մըն է Գամառ Քաթիպայի, Պոռեանցի և Շահագիգի, անոնց հոգին

կը սրսկէ իր լարերուն վրայ ու կ'երգէ
այն խանդով ինչ որ իրեն յատուկ է :
Անոնց պէս սիրած է հայուն մեծ սրբավայր
Լէվոնիանը, ազգին աւետարանական հո-
գին և աղօթքի է անկեղծ աշուղի մը գո-
րովաշարժ երգով : 169 Էջերու միջև, Աէր
ու Հայրենիք աւելի ձայն ունին :

*

Ամէն բանաստեղծ՝ Հայնէէն սկսեալ՝ իր
հարին համար քնարով դրախտ մը կը
ստեղծէ, և այն երանութեան մէջ ծայրա-
յեղ ինքնամոռացումով, կ'երգէ գեղը, սէրը
իւր տարփանդուն ինչպէս քնարը՝ ըստ-
րուկ կը դառնայ դիցանոյշ հարին ոտքը,
գերբնական մտքեր կը փնտռէ որ կարե-
նայ տալ յաջող ու նրբակերտ պատկերը
հարին գեղեցկութեան :

Պ. Յովհաննիսեան սիրային այդ տեսակ
նկարի մէջ յաջողած է, իր Ս-ին երեսը
գոհար շիթերով ոռոգելու համար կ'ուզէ
ըլլալ կարկաչուն վտակ, զրախտի բու-
րումով վճիտ ալիք, առաւօտեան յստակ
ցօղ : Դեռ ինչ կ'ուզէր ըլլալ :

« Կ'ուզէի լինել սօսի հովասուն,
Համբաժակ փռուած կանաչ սաղարթով,
Եւ միջօրէի այդ դէմքիդ սիրուն
Հովանի լինել հեզիկ ըրջիւնով ... »

Կ'ուզէի լինել սիրահար սոսիակ
Եւ ձեռքիդ գերի, վանդակում փակուած,
Ականջիդ հնչել հրաշալի նրբագ,
Միզով օրօր ասել քո հոգուն գմայլուած » :

Եւ կ'ուզէ ըլլալ ամօթիած լուսին և
արծաթի փայլով հարին մագերը շոյել ,
անոր այտերը գգուել : Կ'ուզէ որ իր հարը
ըլլայ կախարդական տաճարի Անահիտ և
ինքը պատրաստ է անոր գեղեցկութեան
երկրպագու ըլլալ : Ու մարդկային արժա-
նապատումութիւնը ծայրայեղորէն կը ստո-
րանայ անըջական պատրանքի կուռքին
առջեւ : Ու միայն Պ. Յովհաննիսեանը չէ,
ամէն քնար՝ խրոխտ կամ հեզուկ՝ ստոր-
կացիք է այդ կուռքին առջև :

Քաղցրահնչակ է Պ. Յովհաննիսեանի
առ Ս. ուղղած՝ իր քերթուածը . նման
արծազանգ մ'ունի ուրիշ մէկ փոքրիկ

բանաստեղծութիւնը, անոյշ հառաչներով
երազանքի պատկերներ կը ստեղծէ .

« Ախ, տուէր ինձ քաղցր մի քուն ,
Կեանքից հետո՛ւ սըլմամ
Այն աշխարհը, ուր խնդութիւն ,
Ուր սէրն է միշտ անթառամ ,
Քնքուշ վարդերն ինձ բարձ լինին,
Վառ կանաչից իմ վերմակ,
Հոգա բոյրը զըւարթագին
Ծածմ անվերջ հա անյադ :

Եւ խալտաւով իմ սոսջին
Վառակ անուշ խօխջէ,
Մի թարմութիւն եղեմային
Ձորս բուրբոս տարածէ :

Քնքուշ բաղձանք, հոգեզմայլ հրեռանք
ցոյց կու տայ այդ երգին մէջ, գորովով
սիրով կ'ուզէ ողջագուրուած ապրիլ, ծծել
երջանկութեան քաղցրութիւնը , կ'ուզէ
զտնել փաղարքանք և սիրելիէն լսել մեղմ
մեղեդիներ :

Անհատնում են սիրային քերթուածնե-
րը, ինքը զմայլած է, յափշտակուած խան-
դավառութեամբ կ'երգէ, իրեն մտիկ ընող
գուցէ միայն եարն է, իտէպական հարը
անշուշտ : Յիշեալ երկու սիրային երգերու
հետ անյիշատակ չի մնար « Ալագեազ »-ը .
պարզութեամբ , քնականութեամբ սրտի
հետ կը խօսին այդ երեք երգերը : Ոսկի-
ներու, աղամանդներու շոյալը չի կու-
տակեր անոնց լարերուն վրայ, խաղաղ
ծովափին մեղմ ալիքներու կարկաչը կը
յիշեցնեն : « Ալագեազ »-ի քնարը աշուղնե-
րէն փոխ է առած .

« Ալագեազ բարձր սարին
Ձին և կիտուի կատարին .
Սարի ճամբէ, բաց էլէք ,
Էթմա, հասնեմ իմ հարին :

Ախ, իմ ճամբէն քարտա ա,
Սիրտս էրուած, խարտա ա .
Ղարբի ոյն ըլնի սե, —
Աղիզ հարի կարտա ա :

Իարես անայ, լալիս էր,
Լալիս, գլխին տալիս էր .
Ճամբայ տուէ՛ք, ա՛յ սարեր,
Ձեռով արի՛ զալիս էր :

Ին ի՞նչ դուռ և էն քարին...
Սիրտս կաթում ա արին,
Այ իմ թաւան, թե տուր ինձ
Թոնեմ, հասնեմ իմ հարին :

Բանաստեղծը սէրը երգելու մէջ կարծես կը մղուի բերթողական բնագոյնն, չէ՞ որ քնարերգուն պէտք է երգել սէրը, կարծես իբրև պահանջ ինքը երգած է. յաջողները ինչպէս ըսինք քիչ են. մեծ մասը նոյն միտք, նոյն ընդոյշ բառերու կոյտ:

*

Ուրախ բնար չէ Յովհաննիսեան. ուրախանալու օրերը անցեր են, վշտերը կը ծովանային. բանաստեղծի հոգին հանրութեան ցաւուն ծովը կը դառնայ: Հասաւ, բակաց կարմիր ու կրակոտ ցաւը սուգի շղարշ մը ձգեց էր անոր հոգեկանին վըրայ, և ինքը կ'երգէր հայրենիքի տառապանքը: Իր « Գիշերուան երգը » հովին հետ խօսակցութիւն է. բանաստեղծը թաղծալից փակուած է սենեկին մէջ, կատաղած քամին իր լուսամուտը կը ծեծէ. ահոր կը հարցնէ թէ ի՞նչ է իր կատաղութեան նպատակը, թէ ինչո՞ւ եկեր է. ու քամին կը պատասխանէ. թէ՛ հայրենի ցաւեր սփռող գուժկանն է, արիւնաներկ հովիտներէն նուէր կը բերէ ոչ փնջեր վարդի. այլ հայուն ճակատը պսակող փշալից ահեղ պսակներ. և կ'ըսէ.

« Ես ունեւմ եմ չորցած դաշերից,
Ուր հին աւերակ նոր աւերակն
Միշտ սեղ է աւելի, բոլոր կրօնքից
Լոկ հառաւանք է քուլում դառնագին ».

Հայ չարչարանքի աշխարհէն կու գայ, հոն վատերու անզուպ կիրքերը սահման չունին, թիւ չի կայ բռնութեան զոհերուն, հոն վարդի կոկոնը ոսկի արևուն շողը չի տեսած կը թօշնի. ու բանաստեղծը յոյս ունի թէ հոն փրկութեան գարունը նորէն կը ծաղկի:

Պ. Յովհաննիսեանի համար հին հայուութեան մէջ հայրունի հոգին աւելի անկեղծ է, աւելի նուիրական, միթէ ճի՞շդ է բանաստեղծին այս կշտամբանքը.

« Ձեր նահանգը էլ չէք նման դուք, հայեր,
Չունիք այլ ես հայրենասէր այն ոգին.
Նոցա մեռան, և կուրծքերը անվեր
Արեամբ բուսած անվաճ վարդեր պսակեցին:

Նոցա զուլի լքուեցին բռնութեան,
Ձեռակեցին նոցա խիզը և ամօթ,
Աղատութեան երկրպագու կանգնեցան,
Հաւատարմ փառքի լուսոյն անաղօս:

Նոր հայութեան մէջ վեհ անձնանուէր զգացմունք չի գտներ, դառնացած կ'այպանէ նոր սերունդը. բայց չի՞ չափազանցեր: Նոր սերունդը, նոր հայութիւնը չի յղացած վերածնունդի դարը, ինքնաճանաչութեան պատմական և գրական շրջանը: Ուրիշ խնդիր է թէ չունեցանք խիզախ զէմքերու արժանաւոր յաջորդներ: Նոր հայութեան երեսին զարկած այս տողերը՝ տարօրինակօրէն իմաստակ յոռետեսութիւն մը կը համարիմ.

« Դուք ի՞նչ արեք, դուք, փառաւոր նախորդաց
Ստրուկ ծընած, անփառք սընած զաւակներ.
Հայ սար, հայ գետ, հայ դաշտօրայց շունչ առած
Պիտ ամօթով այրեն ձեր սև երեսներ »:

Իսկ այս վերջին տողերը մտածել չեն տար.

Աղատութեան սուրբ պատկերը կործանած,
Դուք ծաղրու՞մ էք ազատաւոր բզգոցմունք.
Նոր Բագկերտի անալոյ բազին էք կանգնած
Եւ խալտառակ կատարում էք պաշտամունք:

Ո՞վ ի նկատի կ'առնէ, որո՞նք կ'ուղղէ իր այս ուրաքարհրը, եթէ կան ազատութիւնը բռնաբարողներ և նոր Բագկերտներ, թող արժանանան բանաստեղծին արդար անէծքին:

Իր զինուորին մահը՝ կենդանութիւն է. չենք կրնար ըսել որ այդ զինուորին տիպար կտրիճներ չերեւցան, մեր մարդիկ հայորդիներ վաշտկանները չի մոռնանք: Բանաստեղծը մայր հայրենիքի բուրդանուէր զինուորին մէջ, շատ ազնուական հոգի մըն է դրած. գորովական է զինուորին ըզձանքը. ան իր օրհասական ժամեն բուն կ'երգէ.

« Եւ թող ես գրկած կուրծքը մայրենի,
Քո ազաւ կուրծքը, սիրուն հայրենիք,
Փընսումս մինչև ակամջիս հասնի
Քո ազատութեան անուշ աւետիք.
Ես այն ժամանակ կ'իմեմ և պաշտօն
Արեւըդ տեսած՝ իմ բաղը կ'օրհնեմ,
Որ, ի՞մ հայրենիք, միայն ցեղ համար,
Քեզ համար միայն կենանքս զոհել եմ... »

Այդ կտրիճները յարութիւն պիտի առնեն յարգանքի դրախտին մէջ. ազգային երախտագիտութեամբ պիտի յաւելրժանան:

Հայրունի սէրը զինքը կը մղէ կտրիճութիւն հոսեցընելու հայուն երակներուն մէջ. չուգեր որ վհատի հայը: Հայրենիքի բաժին են ընկած սուգ, աւեր և ստրկութիւն. պէտք չէ ահաբեկիլ: Կը հաւատայ որ չի մեռնիր սուրբ գաղափարը, ասոր հաւատացողը անմահ է. կը խրախուսէ որ անբաղդ հայը անվհատ առաջ երթայ, փոյթ չէ, ի՞նչ խորտակուի հայուն նաւը, բաց ովկիանոսին մէջ. թող հայուն գլխին զայրանան ահեղաշունչ մորկիներ, և մոլեգին յորձանքը թո՛ղ թաղէ հայուն դին:

«Բայց հաւատո՛ւ, դու չես յաղթուած, ոչ ոյժն յաղթող — Եւ նոր քաղեր կ'իշենն անշուշտ ցեղ յաղորդող»:

Ու պահ մը կը յուսահատի, տառապանքը գազանորէն կը խուժէր հայ երկրի վրայ, ոչխարի պէս խողիսողուող հայութեան հառաչը ամենի սոսկումով կը լսեցընէր մեծ վայնասուներն գերեզմանապան ողբը: Հայը սպասեց, շատ սպասեց՝ որ վերջը գայ իր դարաւոր տառապանքներուն. և յոյսերու ամենէն վառ ժամանակներուն՝ արիւնի կատաղած ծովը կը ծածկէ հայութիւնը. ու բանաստեղծը իր յոյսը չուգեր կորսեցընել. կը սպասէ փայլուն օրերուն, կեանքի և յարութեան արշալոյսին:

«Եւ ըսպատու ենք, ըսպատու կրկին,
Որ արեան դաշտում փթըթին վարդեր,
Որ որոտացող թիպամած երկին
Երկրին ուղարկէ անձրեկ կենսաբեր...»

Ամբողջ յոյս է, ամբողջ խրախուս է հայուն համար կը հառաչէ. խրատներ կ'երգէ, կրօնական կրակը կ'արծարծէ:

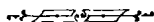
*

Բարի սիրտ, պատրաստ է նկարելու մեր կեանքի սգաւոր պատկերը, գոյն չունի, ոյժ չունի, ջունչ չունի, բայց ունի յատկութիւն մը, բարձր գերապանծ յատկութիւն մը. Սիրտ: Կը սիրէ երգել մեր

կեանքը, կը սիրէ հայուն մարտիրոսացած հոգին, որուն ընծայած է իր ցնարը:

Ռուսահայը կը սիրէ այս բանաստեղծը որուն ցնարին վրայ չին դիտեր ձեւ, գեղարուեստ, հրապոյրը չեն զգար իր սազէն: Բայց կը տեսնեն որ ազնուական Սիրտ մը կը տրոփէ իր ցնարեղգութեան մէջ:

Ս.Ի.ԵՏԻՍ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Բանաստեղծը հոգեզմայլ ժպիտով ձեռքը նամակ մը ինծի մօտեցաւ, կը տեսնէք ինչ կը գրէ. կ'ըսէր ինծի. Նամակը վրէժնայի յարգելի Մխիթարեանի մը ստորագրութիւնը կը կրէր. պարունակութիւնը ճոխ գովեստ մ'էր բանաստեղծին: Սուրճերնիս խմեցինք, և անցանք դուրս ելանք դռնէ մը, որուն վրայ «Աստ լուծիւն է պահելի» գրուած էր, կը ձեմնէր նոճի-նեբու ուղիղ ճամբէն: Տժգոհ է բանաստեղծը. իր տեղացի մամուլը դեռ չէ ըմբռնած իր ցնարին յարգը. դեռ նոր էր, «Հանդէս Ամսօրեայի», «Տարագի» և հին «Մուրճ»ի մէջ երկու երեք փոքր ու երկսող երթուածներովը չէր կրնար ժողովրդականաւ, մեր այդ տեսութիւնէն տասը տարի վերջը, հիմայ լոյս կը տեսնէ իր քերթուածներու կոկիկ մէկ հաւաքածոյն՝ 288 էջերէ կազմուած սիրուն գիրքը: Եւ արդէն այս վերջին տարիներու մէջ կովկասեան մամուլն ալ գնահատումի էջեր սկսած էր նուիրել բանաստեղծ իսահակեանի որուն ախորժելի է գովեստի համար:

*

Իր քերթուածներու շարքին մէջ, սրտի զպչող երգեր ու վէրքերը միայն իր ներքին հոգեկան հիւանդութեան հծծիւնը չեն, հոն խառնուած է հայութեան վէրքերուն ու երգերուն սեւ ու կարմիր գոյները: Բայց իրեն հետ կարելի չէ տխրիլ յուսահատիլ. իր հոգեկան վէրքը շատ խոր